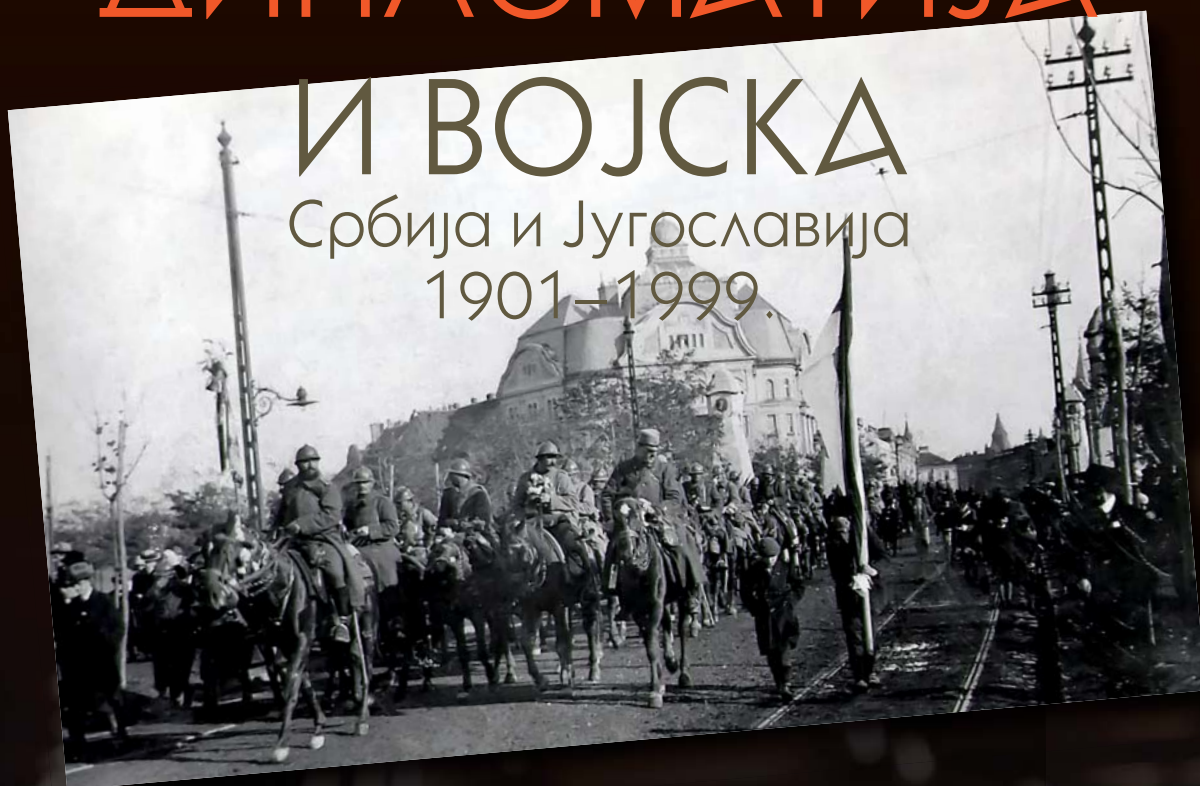

ДИПЛОМАТИЈА

И ВОЈСКА

Србија и Југославија
1901–1999.

Пише др Миле БЈЕЛАЈАЦ

Тема Дипломатија и војни фактор кроз драматичне примере из прошлости Србије и Југославије у 20. веку, јесте покушај да се стручној и широј публици приближи сва комплексност одлучивања о најосетљивијој теми са којом се суочава свака држава – очување безбедности грађана и територијалног интегритета земље. За малу земљу на осетљивом геостратешком простору од првенственог задатка је како сачувати мир и обесхрабрити потенцијалне агресоре и обезвредити „претње силом“. Из погледа на век који је за нама, можемо констатовати да се ниједан од класичних параметара односа дипломатије и војног фактора није изменио. И даље ово осетљиво питање на дневни ред поставља карактер сарадње цивилних и војних елита.

Просечно образованом грађанину прилично је позната дефиниција да је „рат само наставак политике другим средствима“ (Клаузевиц). Сигурни смо да је присутно и једно селективно разумевање појма „претња силом“. Но, када је реч о „оружаном миру“ или о томе да је респектабилан војни фактор уједно и најбољи фактор одвраћања од сваког покушаја дестабилизације и агресије, морали бисмо нагађати у оцени колико је то у свакодневном видокругу политичара и грађана.

Војник по свом позиву, како пише Семјуел Хантингтон, мора стално да процењује безбедносне изазове за своју земљу. Војник узима у процену капацитете једне државе, радије него њене тренутне политичке намере које су подложне променама као и све политичко. Хантингтон додаје „пошто је људска природа таква каква је, јачој држави никад не треба веровати чак и кад она прокламује најпријатељскије намере“. Војничко „гедиште никад не сме да буде обојено жељама ... Војник ће поступати на основу војничких чињеница, чврстих бројки, сурове реалности времена, простора и ресурса“.

Традиционално, војнички став према националној политици произилази управо из чињенице њихове перманентне посвећености процени безбедносних изазова. Они су зато склони да подвлаче трајну природу претњи војној безбедности и трајну могућност рата, да наглашавају величину опасности, да се залажу за одржавање јаким и спремним војних снага и да се противе улажењу државе у рат ако она није сигурна у победу. Наравно, у случају одбране од агресије нема више простора за избор. Овај постулат и јесте основа фактора одвраћања.

Мада Србија није била империјална сила, она је после 1878. године у оквиру својих моћи имала за циљ да прошири своју државност и на оне просторе где су у већини живели припадници српског народа и томе је подређивала своју стратегију. Такође, из искуства блокада и царинских ратова она је, у складу са геополитичким гледиштима свог времена, тежила ка сигурном излазу на слободно море и ширењу железничке мреже у том правцу.

Први светски рат омогућио је да се истакну и други циљеви, ослобођење и уједињење јужних Словена и да се створи једна респектабилна држава у региону која би могла свима гарантовати безбедност, економски и културни просперитет. И за ближи и за већи циљ била је потребна модерна и ефикасна војска на коју би се државно руководство ослонило. Како је то дефинисао дипломата и професор др Миленко Веснић: „За прву задаћу потребна је јака војска, јака привреда и јака дипломатија, при чему јачина дипломатије зависи готово математички од војне снаге.“ Но, до тога се није долазило лако. Упркос разумевању појединих државника, глас одговорних војника често се тешко пробијао. Југословенска држава је тек требало да се опорави од ратних пустошења, а сустигле су је и светске економске кризе. Кроз исте кризе пролазе и њени

савезници. Упркос хтењима, војни фактор није имао оне материјалне услове да се развија према потребама и мери времена. Југославија је била мултиетничка земља, са више народа и националних мањина, што је усложавало питање њеног легитимитета и легитимитета њене армије.

После Другог светског рата њену војску контролише партизански ратни кадар и победничка КПЈ. Међутим, као и после Првог светског рата, питање коначних државних граница није одмах било решено. Следили су нови изазови 1947, 1948, 1956, 1968, па све до грађанског рата и распада земље. За време владавине Јосипа Броза Тита, војном фактору поклањана је дужна пажња. Не само да је био један од најјачих ослонаца његовог ауторитета, војни фактор био је и значајан ослонац међународног престижа и позиције коју је имала СФРЈ. Властити војноиндустријски комплекс чинио ју је мање овисном о политичким уценама и контроли. Западни аналитичари су 1976. оцењивали да „у случају Југославије важну компоненту представља њено настојање да ствара имиџ војне моћи и одлучности да исту употреби. То је била важна компонента одбрамбене стратегије. Традиционално, Београд тежи да остави утисак да ће снаге агресора, без обзира са које стране дођу, бити дочекане одлучним отпором. Чак,

Призор из Првог светског рата на разгледници

уколико агресор буде имао иницијалног успеха, сусрешће се са дуготрајним и погубним партизанским ратом“. Историја још није рекла последњу реч о томе колико је та спремност била фактор одвраћања у појединим кризним ситуацијама.

Проблем набавке модерног наоружања

Могли бисмо рећи да се готово цела једна деценија српске историје преламала преко овог питања: односи великих сила на Балкану и последице по Србију, креирање српске међународне и националне (ослободилачке) политике, напори на модернизацији железница и војске у функцији те политике, стабилизација финансија у функцији те политике, односи владајућих странака и опозиције, место круне, улога завереника из 1903. године.

У последњој деценији 19. века дошло је до значајне еволуције у конструкцији артиљерије. Уместо спорометне конструисана је нова брзометна, која је могла, уз митраљезе, дати огромну предност страни која их поседује. Француска је у мају 1890. прво прихватила производњу мерзера 270 мм М-1885 са спољним кочницама, а 1891. кренуло се са прављењем прототипа касније чувеног пољског типа 75 мм. Исте године прихваћен је за производњу и нови модел топа 120 Ц, М-1890. Међутим, највећим велом тајности био је обавијен пројекат пољског топа назван „57”. Французи су се, између три могућности, определили за онај са дугачким хидрауличним кочницама. У августу 1894. обављене су пробе пред генералом Деловеом. Радници фабрике испуцали су 31 гранату у минути. Исте године војска је поручила серију од 340 комада. Прве батерије ових топова стићи ће у јединице тек у априлу 1898. године. Да би се производња реализовала што пре, 27. децембра 1897. био је донесен специјални финансијски закон, којим се код Министарства финансија отворио камуфлирани рачун за подизање нових производних постројења за овај материјал. Французи су исте године прихватили нови систем и на оруђима од 155 мм. Настојали су да сачувају технолошку тајну, посебно пред главним такмацима Немцима, који су у септембру 1896. увели у наоружање нови брзометни пољски топ 77 мм М-1896, али без хидрауличних кочница. Њихова технологија се зауставила на металним опругама.

У таквим околностима, покушај краља Александра Обреновића и његовог министра војске потпуковника Милоша Васића да већ у току 1901. године уговоре набавку 20 батерија брзометних топова у Француској није се могао реализовати. Том приликом француски министар рата упутио је Васићу поруку у којој истиче да веома жали што није у могућности да задовољи српска тражења јер његово министарство „мора стално да посвећује највећу пажњу одржавању строге тајности о техничким детаљима најновијег материјала” и да упркос пријатељском расположењу француске владе према Краљевини Србији „не може правити изузетке у њену корист због без привних закона”. Министар је дао упутство војном аташеу у Београду да приликом преношења негативног одговора српском министру војном може да скрене пажњу „на чињеницу да су артиљеријски модели, тренутно усвојени од француске индустрије, ако не супериорнији, оно у најмању руку једнаки оним најбољим који се производе у свету”. Ово можемо тумачити као жељу Француза да не одбијају купца у догледној будућности када то прилике дозволе.

Тако су владе Обреновића биле онемогућене да даље модернизују артиљерију у сарадњи са Французима, коју су започеле набавком 312 пољских и брдских топова „Дебанже” 1885, као и каснијом куповином 44 позициона топа 1899. године (испоручени 1900–1901). Уместо продаје модерних, Србима је нуђена варијанта преправке артиљерије којом су већ располагали. Владином скупштинском адресом, у јесен 1903. године, у којој је изнесена намера да се што пре приступи изградњи ж-

Прошивавионски топ Schneider m-907 75 mm

елезница и наоружању војске, у првом реду модернизује артиљерија, отворено је једно важно војнодипломатско и унутрашње политичко питање. Ценило се да би за брзометну артиљерију било потребно најмање 20 милиона динара, што је било тешко издвојити без иностраног зајма. У решењу „топовског питања” постојале су тада две опције: једна, да се прихвати понуда „Сен Шамона” да преради Дебанжове топове за цену од пет милиона, дакле оно што је раније нуђено Обреновићима, и друга, да се усвоји предлог Артиљеријског комитета и крене у избор најоптималније понуде нових брзометних топова. Прихватање предлога да се крене у паралелна пробна испитивања дало је прилику Аустроугарској да покрене механизам притиска и Србији наметне испоруку својих топова типа „шкода”. Топовима ће се 1904. године придружити питање модернизације пешадијског наоружања.

Свака набавка из иностранства која би се уговорила подразумевала је извесне рокове испоруке, који су се некада протезали на више година. На пример, у вези са српским „топовским питањем” немачки „Круп” тренутно није био заинтересован јер је, поред наруџби за немачку војску, имао масовне испоруке за Русију, а потом Турску.

Врућа расправа која је обузела српску јавност, делећи бивше заверенике на љуте противнике, прозивање политичара у медијима, оставке министра војних и стални притисци заинтересованих произвођача оружја из Европе потрајаће до почетка 1907. године, када је питање на познати начин преломљено. Међутим, оно се у јавности не смирује ни 1908. године, незадовољници отварају „афере”.

Неспремност српске војске

Стари завереник пуковник Александар Машин, начелник Генералштаба, био је пензионисан са још три најистакнутија завереника 1906. као апсолутни услов Велике Британије за обнову односа са Србијом и њеном новом династијом Карађорђевића. Пуковник, сада као цивилно лице, крајем те године пише „тајни рапорт” краљу и неким војним и цивилним личностима, у којима упозорава на тешко стање са спремом српске

Дугачки топ 155mm Schneider

војске по скоро свим елементима и заостајање за неким суседним земљама, у првом реду Бугарском, што ће ослабити углед и статус Србије и угрозити њену безбедност. Када је рапорт „процурио“ у домаћу и страну јавност, када су га у наставцима преносили бугарски, а коментарисали бечки листови, у тој мери почеле су се повећавати претње Србији.

Из Беча, Берлина и Софије посланици су у пролеће 1907. јављали непријатне вести. Посланик др Михаило Вујић јављао је министарству да су у немачком министарству били „свакако под утицајем Машиновог реферата“, те да је поред штампе која је то претресала сигурно било извештаја од њиховог посланика из Београда. Успут, исти посланик сматрао је потребним да скрене пажњу на коментаре француског, италијанског и грчког посланика у Берлину поводом разматрања стања српске војске и последица: „У опште сам приметити како се у политичком свету данас нарочито с респектом говори о бугарској војној снази, док се о нашој има доста рђаво мишљење. Томе је нарочито дао израза и овдашњи грчки посланик г. Рангабе рекавши ми већ неколико пута, како је Бугарска војнички осетно јача и од Грчке и од Србије, и да нам с тога обојима ваља што пре и што јаче поради на подизању војске јер ће иначе Бугари постати прва и најјача држава на Балкану.“

Светислав Симић, српски посланик у Софији, у својим службеним извештајима упозорио је да је Машинов рапорт био само додатна основа да се ратнохушкачка пропаганда у Бугарској размахне. У писму свом пријатељу и српском посланику у Атини Јовану Јовановићу, будућем министру вањских послова, навешће: „Овде се систематски дражи јавно мњење противу Србије, а ратоборност овдашњу подржавају рђава политичка ситуација у Србији, а нарочито Машинов рапорт ... Македонци су запели да пошто-пото доведу до рата са Србијом ... Кад сам пре неки дан Радева притерао уза зид ... признао ми је у љутини: прво, да је тако, као што ја тврдим, али да Бугарска и у интересу свога националног јединства и унутрашњег препорођаја, мора да ратује са Србијом и да снажи тиме прву улогу на Балкану.“

Аустроугарска је наметнула економску блокаду (царински рат). Односи Србије са Бугарском, који су до јесени 1906. бар по спољној форми задржали пријатељско обележје, нагло су се погоршали. По наговору Аустроугарске, бугарска влада укинула је повластице којима се у почетку царинског рата користио српс-

ки извоз у транзиту. У исто време, у бугарској штампи учестали су напади на Србију и њену политику према Македонији. Криза српско-бугарских односа достигла је врхунац управо у пролеће 1907. године, када је бугарски министар војни генерал Михаил Савов запретио Србији ратом. У српској штампи могло се читати да је део завереника тражио да се Машина стави под војни суд, а да га други подржавају, оптужујући за све владу (режим). Опозиција је, такође, живо дебатовала око овог открића припремајући се за напад на владу у Скупштини. На крају, посланици свих боја су се сложили да се формира парламентарна анкетна комисија и провере наводи Машина. Нажалост били су тачни, а влада је убрзала рад на модернизацији војске. Да је реферат Машина „лебдео над главама“ присутних, најпластичније илуструје дискусија Стојана Рибарца: „Стварање српске државе још није довршено. И због тога сматрам да је питање о војним односима и стварима, једно од најделикатнијих и најкрупнијих питања државних. С тога ја прихватам предлог (...) да се једном пречисте односи у нашој војсци, да се види оно што нашој војсци недостаје и да се побринемо заједнички о мерама (...).“

Није био мали број оних који су себе сматрали великим српским патриотама које је ово откриће, посебно пренесено у страном штампи, тешко погађало:

„Свестан или несвестан овај акт пуковника Машина само је један нов атентат на војничко име Србије, и утолико, нов и тежак ударац њеном политичком престижу. (...) Дакле (...) г. Машина хоће оним својим рефератом да нам у поверењу каже: да би нас – не дај Боже сутра рат да плане – Бугари тукли.“

Писмо Николе Пашића војводи Путнику у мају 1913

У делу бугарске војне хијерархије, упркос заједничком искуству на Једрену и српских победа у Македонији, остао је ранији, потцењивачки однос према савезнику. Генерал Савов је и даље предњачио у томе и саветовао свом председнику владе Гешову „... Ако после сепаратног мира са Турцима ми успемо да бацимо још једну дивизију у Македонију, према Србима, ови ће се исто као Грци, повући у мишју рупу ...“, односно у сле-

дећем писму „... Највише за четири дана Грци ће бити принуђени да раскину са Србима, и да нас моле за посебан мир, да би избегли пораз. Тада цео наш напор можемо управити против Србије. Српска Армија ни на једној тачки неће моћи одолети изненадним нападима наших моћних колона ...”.

На крају, у спору са Србијом око разграничења у Македонији, бугарско руководство није желело да чека арбитражу руског цара и покушало је да изненадним нападом стави стране пред свршени чин.

За српску владу и Врховну команду то није било потпуно изненађење. У то време бугарска војска већ је била концентрисана. Сва бугарска жива сила била је постављена према српским и грчким трупима. Српски премијер Никола Пашић знао је да се мора равнати према могућностима своје војске и своје држање подесити посебно у разговорима са руским двором. То се може видети из једног Пашићевог строго поверљивог и личног писма упућеног Путнику месец дана пре тих последњих догађаја, написаног 15. (28.) маја 1913, управо у време када је генерал Савов тражио од своје владе 25 до 35 дана за концентрацију бугарске војске. Писмо гласи:

„Поштовани војводи, сукоб између нас и Бугара заоштрава се и може узети правац који ће до рата довести. Бугарска неће да улази у питање о подели земљишта добивеног, него тражи арбитражу руског цара. Ми тражимо од Бугара да у начелу приме да је уговор у току рата измењен и да се према тим изменама повуче граница. Они још нису одговорили на нашу ноту (Пашић мисли на ноту од 12/25. маја – прим. М. Б.), али чујем да ће одговорити у негативном смислу (Бугарска одговорила 4/17. јуна – прим. М. Б.)

Мени је потребно да Главни генералштаб одговори може ли Србија рачунати на победу ако се ми сами с Бугарима сударимо, и можемо ли рачунати на победу ако нас помогну Грци. Краљевска влада жели да се спор реши мирним путем, али од ње саме не зависи решење спора. Ако Бугарска неће да улази у дискусију о подели територија него остане при свом захтеву да се предвиђена граница строго изврши, онда је тешко избећи сукоб. За сваки случај, треба узети у рачун и могућност рата с

Бугарима. Али пре него ли се дође до тога, треба знати да ли имамо изгледа на победу. Јер ако немамо, онда се може тако поступити да дођемо до арбитраже. Како чујем, Русија би пресудила попола. Нити би дала све што тражимо, нити би пак Бугарској дала све што она тражи. Најтеже је питање о Битољу. Краљевска влада имала је прилику чути Ваше мишљење раније, али ипак жели да га зна и у овом тренутку, те да се зна управљати у политици. Чули смо од неких официра који говоре да можемо рачунати на успех ако не сачекамо концентрацију бугарске војске, али да не можемо рачунати на успех ако се прикупи сва војска. Не треба изгубити из вида при оцени тог питања да је наш положај дефанзиван, да смо у притежању, у поседи што кажу Хрвати, онога што желимо имати, а да Бугари требају нападати ако желе да отму спорне територије.

Даље, не треба губити из вида да ће Европа бити на страни онога који буде нападнут, а не на страни нападача. За сада нема изгледа да ће се Аустрија умешати у рат, али биће на страни Бугарске и чекаће исход рата, па ако победимо, неће нам дати ништа више него што имамо поседнуте територије на десној страни Вардара, а ако би Бугарска нас победила, помагаће је да нам узму што више, како би нас ослабила толико да се убудуће не боји нашег напада. Русија ће саветовати да спор мирно решимо. Дође ли до рата, оставиће нас да се бијемо до миле воље, неће се мешати, и гледаће своју сопствену, руску политику. Румунија ће остати неутрална са симпатијама на нашој страни. Тако исто биће и с Турском. Француска и европске новчане пијаци биће против једне и друге државе, и неће дати средства за рат, те према томе она ће држава боље проћи која буде могла да издржи трошкове. Ми смо с новцем при крају, али држим да су Бугари у тешкој финансијској незгоди. У том односу изгледа да смо равни.

Молим те одговори што пре. О овоме писму не говори ником ништа. Твој Ник, П. Пашић.”

Војска као ослонац у политичкој борби за националне територије 1918.

У време када је војна сила била доминантан чинилац у међународним односима, а политика стављања противничке стране пред „свршен чин” била свакодневна пракса, Краљевина СХС није имала адекватне војне снаге којим би подупрла своја политичка настојања у разграничењу са Краљевином Италијом. Дакле, у случају италијанског одбијања да евакуише поседнуте крајеве на које су претендовали Југословени (делови Словеније, Истра, Приморје и Далмација с острвима), није било изгледне могућности да се они задобију ратом.

Према једној сили од 4.500.000 војника, која је тих година држала у

Краљ Петар Први у ослобођеном Битољу 1913.

просеку 20-30 дивизија према свом источном суседу, почевши од фронта у Албанији до Корушке, која је неколико пута претећи концентрисала војску у складу са офанзивним плановима из 1919. године, са изузетно повољном стратешком позицијом на демаркационој линији у Словенији и североисточно од Ријеке, стајала је једва наоружана, ратом изнурена српска војска и двадесетак хиљада војника под командом Народног вијећа. Према дивизијама и бригадама италијанске војске стајале су чете и водови без правих комуникација у залеђу фронта. Према моћној италијанској флоти која је подржавала активност своје копнене армије није стајао ниједан југословенски брод који би могао деблокирати морске путеве снабдевања. Према две српске ескадриле, често без горива, стајале су 84 ескадриле италијанске авијације и преко 500 морнаричких хидроавиона. Према италијанској ратној индустрији у пуном замаху, стајале су разрушене фабрике крагујевачких завода, спорадична слагалишта аустроугарске опреме и француско-британска помоћ за 150.000 војника, (по Конвенцији из лета 1918, чија важност је истицала септембра 1919, после чега је и престала упркос југословенским тражењима да се настави и повећа на 250.000). И, на крају, ако је Италија имала само један фронт, малобројне југословенске снаге морале су да поседају демаркационе линије на свим странама, осим према Грчкој. Те демаркационе линије су често прерастале у праве фронтове. На фронту према италијанским трупама није била реткост отварање артиљеријске ватре, а пешадијску и да не помињемо. У исто време и с једне и друге стране било је заробљених.

Када говоримо о војној конфронтацији с Италијом, треба додати да је, с југословенске стране, постојала одлучност да се свако даље надирање Италијана преко постојеће демаркационе линије енергично заустави (да се положи бране одсудно). О томе сведоче потези за одбрану Сплита и Боке Которске и демаркационе линије у целој дужини формирањем „Далматинских трупа“ 1919. године.

Пошто није било адекватне савезничке силе која би подупрла југословенске захтеве (постојала је једино могућност економског притиска САД), а властитим снагама се није могло упустити у конфронтацију са изгледом на успех, остало је да Италија сама одреди меру властитог интереса, усклађујући своје унутрашње и спољне потребе како за „садашњицу тако и за будућност“. Мера властитог интереса укључивала је добијање стратешких граница и мостобрана на Балкану за вођење будуће политике, заштиту италијанске националности, како је сведочио гроф Сфорца, коју је дугогодишња пропаганда припремила да свако евентуално одступање доживи као националну издају. Мера властитог интереса укључивала је и процену колико се економски, али и из других разлога, исплати у недоглед продужавати гранични спор са Краљевином СХС.

Отворено питање граница према Италији и продужавање стања неизвесности још више је исцрпљивало југословенску страну. Отворено јадранско питање одлагало је почетак поморског, трговачког саобраћаја, несметано коришћење јадранских лука, престројавање, ратом исцрпљене земље, на мирно-

допски колосек. Решење овог отвореног питања за Краљевину СХС значило је и престанак или бар слабење субверзивне делатности из Мађарске, Бугарске и Албаније, коју је Италија подстрекавала, као и унутрашњих немира, које је она, у истом циљу, првенствено финансијски, подржавала. Надаље, закључивање тог питања значило је пуштање из италијанског ропства 90.000 Југословена.

Свест о значају војног фактора није била једнако присутна код свих политичара, па ни у јавном мњењу.

„Кад бих ја овде знао, какво је тачно стање наше војске у моралном и материјалном погледу, каква је политичка ситуација (...) ја бих могао да дам влади своје мишљење. Овако само влада може да реши докле се може апеловати на земљу, на војску, на јавност итд. и докле се може одупирати Италији.“ Тако је резновао Никола Пашић на седници Делегације Краљевине СХС у Паризу 23. јануара 1920. када се разматрао савезнички ултиматум за решење јадранског питања. Када је о војсци реч, резиме је у неку руку дао мајор Маринковић, нови члан делегације (уместо генерала Пешића), у писму које је предао Пашићу на

Дочек I коњичке brigade у Темишвару, новембар 1918.

састанку 24. јануара. Претходно је текст прочитао присутнима, а суштина је била у томе да је моменат одлучујући, али да се рат не може прихватити.

Сличног мишљења о прихватању, односно неприхватању рата с Италијом као вида решавања сукоба са том државом био је и генерал Петар Пешић: „Сваки наш испад у политичком или војничком погледу, а нарочито оружани сукоб; до-нео би нам врло велике штете. То је мишљење свих меродавних кругова (француских – М. Б.)“. Да је употреба војске као решавајућег средства у спору с Италијом без изгледа, био је мишљења и војвода Мишић, начелник Штаба Врховне команде. Мишић је крајем јуна 1919. године, према запису Вјекослава Спинчића, овоме рекао: „Не можемо сад, али за четири до пет година, тјерат ћемо Талијане и освојити до задњег човјека. Ови у Паризу нису кадри ништа учинити. У Француској, бојали су се нереди па су распустили војску. С тога и других којекаквих разлога попуштају Талијанима. А сами можемо мало, док не уредимо одношаје с неким нашим

сусједима, непријатеља којих је много.”

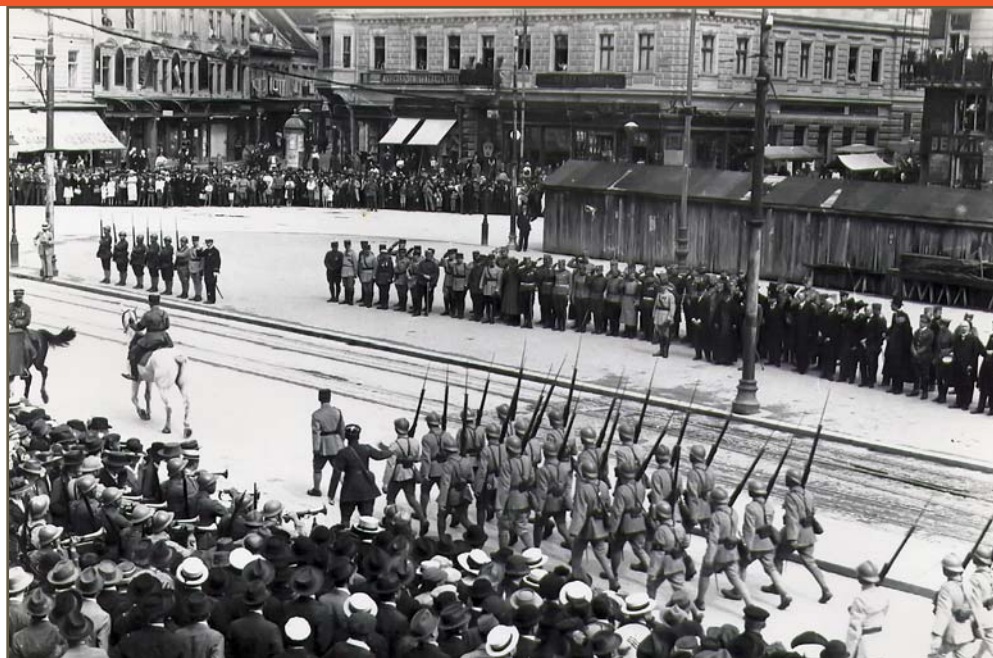
У једној британској анализи оног времена стајало је:

„Интересантна тачка око СХС је њен озбиљно пасиван став на провокације са талијанске стране. Сир А. Јанг (Јоунг) приписује то страху Југославена да не би своју армију ставили на кушњу у садашњем тренутку када су једва наоружана земља. Они знају да српски пјешак има огроман престиж у Европи и не желе да тај престиж изгубе излажући га непријатељствима када нема материјалну подршку – они су вјероватно у праву...”

Сам Јанг је у извештају којим је резимирао догађаје из 1921. навео да је, по њему, најснажнији одјек који је идеја Дунавске федерације могла учини на српску мисао, свест да српска војна снага, на коју су они тако поносни, остаје само лоша обмана док се не снабде оружјем. По њему, „ниједна земља из Друштва народа не може добити на значају док не буде тако индустријски опремљена да осигура своје потребе, независна од страних држава у попуни муниције за своју армију. Чини се да би се Италија радије борила него да дозволи такав приступ славенској снази”.

Британски војни аташе је такође запазио да би задовољавајућа дисциплина и рад старешина у немогућим условима у свим другим армијама одавно довели до побуне.

Живећи у блиском контакту са југословенском војском, у истом времену, француски војни аташе известио је Париз: „Шеф генералштаба (СХС – М. Б.) процењује на 1 милијарду и 600 милиона динара своту која је потребна да се набави сав потребан материјал (оружје, муниција, возила, авиони, тенкови, провијант) за 16 пешадијских дивизија које сада постоје (дивизијских области – М. Б.). Међутим, може ли држава издржати такве жртве у овом тренутку, у најмању руку је невероватно. У сваком случају није способна да учини буџетски напор да тренутно створи 16 нових пешадијских дивизија.”

Дефиле француске пешадије у Загребу 1919.

Процењујући јединице из састава далматинских трупа, формираних у новембру 1919. ради одбране Далмације, италијански официри извештавали су да српске трупе немају довољно муниције и да је слабог квалитета, да ће залихе намирница потрајати највише око три месеца, и то под условом да се број трупа не повећава. Трупе се хране грахом, кромпиром и старим аустријским конзервама. Једино су позитивне речи имали за морал трупа, посебно оних које су пристигле из Србије. Те трупе су презимиле (1919/1920) на положајима у врло тешким условима, са врло слабом логорском опремом, тако да су прехладе, упале плућа и друге болести косиле. Осим конзерви и двопека, данима није било боље прехране ни за болесне.

Одступање због војне слабости

Постоји једно директно сведочење из тог времена о томе колико је тадашња југословенска политика била условљена војном инфериорношћу у односу на Италију и колико је та инфериорност, уз претходно поменуто одсуство савезника, условила дефанзивну стратегију и даље попуштање.

Реч је о једном документу који је очигледно био спремљен за седницу владе и који је скоро сигурно саставио тадашњи министар спољних послова др Момчило Нинчић, а у коме је анализирано више посебних питања, у намери да се што прецизније изложи схватање позиције коју Краљевина СХС има према Италији.

Након резимеа о судбини мале државе у сукобу са једном силом из реда Велике четворице, без помоћи неке друге велике силе и са слабом надом у Лигу народа, прешло се на разматрање властитих (не)могућности: „Ми бисмо могли рачунати само на ефекат пресије, коју бисмо ми сами хтели и били у стању да учинимо у Риму. А таква наша пресија могла би бити ефикасна само у том случају ако бисмо ми били решени да подупремо и војним мерама и када би се италијан-

Француски тенкови у Новом Саду 1919.

ска влада од тих наших мера поплашила (...) војне мере према Италији (...) биле би лудост с обзиром на нашу целокупну спољну и унутрашњу ситуацију (...) италијанска Влада не само да се не би поплашила него би по свој прилици такав наш поступак сматрала као изазивање, које јој даје право (...) предузме мере које би за нас могле бити опасне (...) долазак фашиста на управу земље повећао (је) опасност сукоба с Италијом (...) све се више осећа да се око нас ствара обруч непријатеља (...) сигурно да у Италији има политичких људи и читавих партија које сматрају да за Италију никад није био повољнији моменат за рат против нас 'и да' до оружаног сукоба с нама мора доћи 'те да је боље ако до рата дође' сада но доцније, када ћемо ми бити јачи."

Ако је тачна претпоставка да је аутор ове анализе Нинчић, онда је сигурно да је иза ње стајао и краљ као врховни командант, подржавајући Нинчића који је радио у опреци Пашићу и другим министрима.

Рат је избегнут (на југословенској страни евентуална офанзивна акција није ни припремана) и склопљен је тзв. Римски споразум 27. јануара 1924. године. Италија се, на тренутак, повукла са Балкана, што је Краљевини СХС пружило могућност да уреди односе са балканским суседима по свом нахођењу. Мусолини је и даље задржао свој основни став о Југославији као држави коју треба разбити. Проблеми које ће имати југословенска влада у ратификацији Нетунских конвенција, склопљених у јулу 1925. године, биће Мусолинију само додатни аргумент

Слабост Француске и колебање њених источних савезника

Улазак 20.000 Хитлерових војника у Порајње 7. марта 1936. био је знак француске војне неспремности и политичке слабости. Генерал Гамлен (Maurice Gamelin), нови потпредседник Врховног ратног савета, врховни инспектор и врховни командант, изјавио је: „Нема тренутно способних трупа за експедиционе снаге у правцу Порајња – Наш војни систем нам не даје ту могућност.... чак и у више или мање симболичкој форми то би била фантазија.“ Он и министар рата Моран су тврдили да би морао бити позван велики број резервиста, све у свему један милион, за затварање границе. Поред тога авијација и морнарица. Инсистирали су на тоталној мобилизацији, а ако се Немачка успротиви, „онда да се иде потпуну мобилизацију ратне привреде. ... То значи економску дезорганизацију и политичке реперкусије“.

Тако су француске војне институције тридесетих дале изговор људима који су креирали Минхен. Дефетисти, који су, изгледа, по сваку цену хтели избећи рат моћи ће касније да доказују да је њихова спољна политика била базирана на реалној војној ситуацији и да је дефанзивна оријентација француске војне организације учинила политику смиривања („appeasement“) неопходном. „Од када је наша војска дефа-

Талијански шорџиљери и разарачи у ријечној луци 1918.

нзивна, тврдили су они, „како смо ми могли сањати о било каквој интервенцији у Европи“.

Генерал Гамлен је 1936. и сам приметио да је армија превише дефанзивна и да ако Француска жели задржати своје савезнике, француске војне снаге морају бити способне за интервенцију преко граница. Покушај да убеди савезнике у то морао је бити много уверљивији него што су он и француска влада својим будућим акцијама демонстрирали. Да би се стање превазишло те године донет је нови програм наоружања копнене војске до 1940. (Програм Даладје) вредан 14 милијарди франака. У односу на Петенов програм из 1934, број оклопних кола се утростручио (на 3.200). Нажалост, већ 1937. наступила је пауза, да би због погоршања ситуације са Аустријом и Чехословачком, 17. марта 1938. био донет нови пројекат у коме предност добија авијација. Такође, 2. маја донет је Законски декрет за његово провођење. Почела је трка с временом.

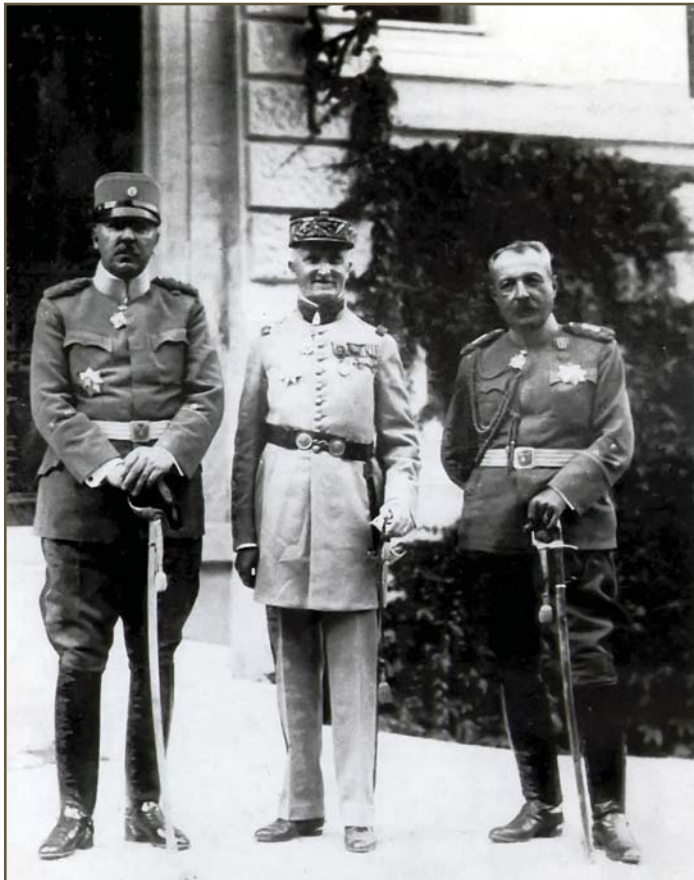
Пол Рејно је добро закључио да Француска више није имала „армију своје политике“.

Краљевина Југославија је од свог постанка била део једног система који је требало да гарантује извршење мировних уговора после Првог светског рата. Овај систем био је противречан утолико што су велике победничке силе Француска, Велика Британија, Италија и САД ускоро почеле да воде своје, више националне политике. На сцени више није било Русије, традиционалног француског савезника када је у питању ограничавање Немачке. Није било ни Аустроугарске која се распала на више мањих националних држава. Међу тим новонасталим државама Француска је покушала да нађе замену за изгубљеног руског савезника. Пољска, Чехословачка, Румунија, Југославија и мале балтичке земље постају део њеног система. У свим тим земљама деловале су јаке француске војне мисије, уз активно ангажовање француских снага у обуздавању совјетске револуције у Мађарској и Црвене армије у руском грађанском рату и пољско-совјетском рату. Земље под француским окриљем делиле су заједничку забринутост против реваншизма поражених и

њихове могуће побуне против услова мировних уговора. Нажалост, приоритети малих савезника нису увек били у сагласју са општим циљем. Тако ће несагласја, нпр. између Пољске и Чехословачке, кварити настојања да се учврсти антинемачки блок.

Сви француски савезници, осим Чехословачке, имали су велике економске и финансијске тешкоће да наоружавају и модернизују своје армије, па су били принуђени да апелују на Француску да им помаже било протезирањем кредита за набавку оружја, било директним испорукама у форми помоћи.

У Југославији се са забринутошћу пратила ситуација. Немачка је избила на њене границе. Тражи се оружје на све стране и ванредни кредити у Скупштини за програме наоружања војске, морнарице и ваздухопловства. Нажалост, због властитих потреба, Француска 1938. године смањује испоруке југословенској војсци. Долази и до пада у трансферу технологије и индустријске сарадње, што је умањило напоре Бетуара и Гошеа (Gauché) да се побољша координација два савезничка генералштаба.

Генерал Душан Трифуновић, француски генерал Мишелхаузер и министар војни генерал Стеван Хаџић, у Београду 1925. године

У лето 1938. остало је да се прати како Француска и Велика Британија врше притиске на Чехословачку да учини уступке у Судетској области. Хитлер, када је проценио да је ситуација сазрела, предлаже конференцију у Минхену за 29. септембар. У исто време гомила трупе на границама осамљене Чехословачке. Последњи састанак представника Мале Антанте на Бледу тог лета прошао је у суморној атмосфери. Чеси су били утучени.

Француски војни аташе из Београда обавестио је председника владе и министра одбране да су Југословени после прве Чембрленове посете Немачкој са иронијом констатовали „Енглеска и ви, пустили сте Чехе, ... Ко је сада на реду? Када је ће бити ред на нас?”

Војна мисија у Москви 1940.

Када је 3. јула 1940. министар Милан Недић позвао пуковника Жарка Поповића, саопштио му је: „Немамо никог бољег од вас ко би могао да нам за кратко време изнесе јасну слику шта војнички представља Совјетски Савез.”

На том састанку Недић је изложио своје намере и жеље. Очекивао је да Поповић у контакту са совјетским војним круговима процени колико се СССР интересује за судбину Југославије, да ли је у могућности да снабдева Југославију оружјем и сировинама. Недић је поновио Поповићу да Немци наваљују да се Југословени одрекну сопствене привредне политике, престану да бацају погледе на СССР и Британију,

Милан Недић

најзад да се неprotиве уколико Италија затражи извесне територијалне уступке. Да се Русима пренесе да им Немци замерају контакте са њима, да омаловажавају њихову силу и значај, те да спремају опсежне војне мере против СССР и с тим циљем користе избеглице за обавештајну службу.

Тиме је започела сложена мисија пуковника Поповића, с једне стране да процени да ли је СССР заиста реално могућ стратешки партнер и да се од њега хитно набави најнеопходније наоружање и опрема за оспособљавање армије како би постала фактор одвраћања пред растућим притиском Немачке.

Генерал Недић је у јулу издао наређење да Економско одељење Главног генералштаба припреми преглед материјала по свим гранама како би се проверило да ли се може набавити (добити) у Совјетској Русији. Одељење је припремило све тражено до 5. августа и послало начелнику Обавештајног да се проследи пуковнику Жарку Поповићу.

Поповић је отпутовао на нову дужност 30. августа, а са њим и мајор Бошко Станојловић, син покојног армијског генерала Радисава и синовац генерала Чедомира Станојловића. Успут су се задржавали у Софији и Одеси. У Москву су стигли 5. септембра, а већ 15. септембра, у присуству начелника Генералштаба генерала Мерецкова, били су примљени код маршала Тимошенка, комесара за народну одбрану СССР.

Припремајући се за тај сусрет, Поповић је разговарао са представницима Обавештајног одељења совјетског Генералштаба. Између осталог, поред сугестије да је Југославија мирна и стабилна, да ће се у случају напада бранити, да је са суседима у добрим односима, пренео им је да Немачка не гледа добрим оком на њихове односе са СССР, да свуда, а нарочито у Југославији покушава да увери свет о потпуној безначајности совјетске силе, да сама проводи ратне припреме према СССР-у, да он сам долази у Русију „као другу отаџбину у којој сам провео детињство“ и да су две земље у таквом природном односу да не могу једна другој да желе зло, ако већ не би имале намеру да се помажу.

Маршал Тимошенко се трудио да остави најповољнији утисак и наступао је срдечно. Оценио је да је положај Југославије важан, али тежак. Поповић је искористио добру вољу да одмах покрене питање наоружања које би могло евентуално стићи током зиме из СССР-а, у првом реду борна кола, противавионска и противоклопна оруђа. Маршал је спремно одговорио да је зна какав је списак потреба и да је већ разговарао са Молотовим, те да ће се у најкраћем времену решавати то питање.

1948: Како се бранити против јачег?

У сукобу с Информбироом, Тито и политбиро КПЈ, када су постали сигурни да их у потпуности подржава ратни командни кадар ЈА, заузели су одлучно држање. Да није било тог елемента, те одлучности, историја тог сукоба вероватно би кренула другим током.

Сукоб са Стаљином 1948. године и могућност војне интервенције ради рушења југословенског руководства ставили су пред тадашње генерале питање како одговорити и како бранити земљу. Мада је постојала одлучност да се земља брани, морало се балансирати између величине формације, недовољне опремљености и ситуације да су се планови морали правити у ходу, јер се тада није очекивао такав развој догађаја.

Претпоставка је била да ће удар доћи са севера и истока, посебно преко тешко одбрањиве низине у Славонији и Војводини, те из Бугарске. Израђени су прецизни планови евакуације расположивих ресурса у пољопривреди, индустрији, сировинама, стоци и саобраћајним средствима. У централно планинско језгро требало је пребацивати и део управног апарата и војно способног становништва. Са простора Хрватске, Србије и Црне Горе у БиХ требало је евакуисати 580.000 особа, од чега 466.000 мушке и женске омладине. Како у Босни није било текстилне индустрије, било је предложено да се по једна фабрика из Словеније, Хрватске и Србије премести у ту републику. Поставило се питање евакуације и премештања фабрика важних за војну производњу. Дошло је и до великог буџетског напрезања и прерасподеле у корист војног дела.

Током 1949/1950. у Генералштабу се још дискутовало о томе да ли постоји наша војна концепција или је то варијанта

Тенк Т-34

совјетске концепције. „Мишљења су била подељена“, пише један савременик, „мада су неки као Хамовић и Орешчанин сматрали да нас наша ситуација, оскудица у савременом наоружању, наши услови ратовања, тјерају на нашу концепцију“. Наводи да је на саветовању у Генералштабу о војним школама (1950) један дискусант приметио да нама не одговарају совјетска војна правила, али је генерал Љубо Вучковић, тадашњи начелник Четврте управе (за наставу), оштро реаговао тврдећи да су та правила добра јер је Црвена армија победила са њима у рату. „Дакле иако смо се разишли са СССР 1948. године, још смо опонашали Црвену армију.“

Касније, 1952. године, начелник Генералштаба Коча Поповић је на Вишој Војној академији отворено критиковао совјетска војна правила. Сматрао је да је „нама“ ближа тактика „бившег потпуковника Раденковића“ него ратна служба Црвене армије. Међутим, 1953. године Коча Поповић одлази, а за начелника Генералштаба долази најпре Пеко Дапчевић, а затим и Љубо Вучковић, обојица руски ђаци. Тада изгледа као да се на новој доктрини није ни радило. Ипак, на реорганизацији је радио Орешчанин, начелник Треће управе. Писали су и објављивали Павле Јакшић, Душан Кведер, Подбој. Тек 1958. године почиње се на врху промовисати и нова војна доктрина.

Балкански пакт и сарадња са САД и НАТО

Та криза и опасност која је запретила опстанку режима, али и независности земље, имала је свој чувени обрт када је, у већ започетом хладном рату, једна комунистичка земља потражила сарадњу и помоћ са Запада, са којим је до тада била у директном спору, бар на две тачке (Трст, Грчка). Та помоћ је одобрена, омогућила је снажење ЈНА као респектабилног фактора, али је водила и новим облицима сарадње Југославије са земљама у региону и тек формираним Северноатлантским пактом. Ако је тада и постојао план интервенције против Југославије, Совјети су морали водити рачуна о могућности да се конфликт прошири уз пуно ангажовање САД.

Према Титовом дневнику, идеја са тражењем оружја на Западу први пут је озбиљно разматрана 25. децембра 1950. године.

Совјетском наоружању, а посебно ресурсима у ваздухопловству, полако је истицао век. Кородирали су муниција, мине. Домаћа индустрија није још успевала да задовољи све потребе, а постављало се питање набавке сировина и склопова. До избијања сукоба, СССР је испоручио 425 тенкова Т-34, 52 самоходна топа Су-76, око 500 ПА топова, 1.392 осталих топова и хаубица, 248 ловаца ЈАК разних типова, 273 јуришна и лака бомбардера, 17 транспортних авиона, 12 торпедних чамаца и велике количине муниције и опреме.

Започети разговори у Москви и Прагу о набавци првих млазних авиона доживели су судбину укупних односа. Југословени су остали и без калуца за авионске гуме за постојеће ваздухоплове.

Дакле, све до 1951. године, док нису почеле стизати прве пошиљке наоружања са Запада, ЈА ослањала се на оно што је имала и што јој је испоручила домаћа индустрија.

Двајт Ајзенхауер

Америчка, британска и француска помоћ која је пристизала до 1957. године била је значајна за јачање и техничко осавремењивање ЈА. Посебно је повећана њена мобилност испоруком 12.500 различитих возила, организација везе са око 1.500 радио станица, противоклопна средства за блиску борбу, тешки калибри артиљерије са 750 цеви, 900 тенкова и 265 оклопних аутомобила за њену ударну снагу. Но, најзначајнији сегмент ове помоћи било је модернизовање и јачање ваздухопловства и противваздушне одбране укључујући радаре. Помоћ је донела првих 167 млазних ловаца и 10 хеликоптера. Уз све то, знатно је помогнута војна индустрија и бродоградња испоруком машина. За време трајања помоћи на школовању у западним земљама била су 762 припадника ЈА.

За разумевање зашто су Западни војни планери подржали југословенски захтев, треба имати на уму природу војног стратешког размишљања.

Генерал Двајт Ајзенхауер (Dwight D. Eisenhower), врховни амерички командант у Европи, после свог првог сусрета са начелником југословенског Генералштаба Кочом Поповићем 10. јула 1951. у Паризу, постао је велики заговорник идеје о подршци старом ратном савезнику. Посебно га је импресионирао то што је Поповић, на његово питање да ли би ЈА могла бити гаранција и у случају Титове неспособности, одговорио потврдно. Постоји уверење да је управо Ајзенхауер био главни дизајнер будуће улоге Југославије.

Генерал Омар Бредли (Omar Bradley), начелник америчког Здруженог генералштаба, био је други снажан заговорник помоћи и савеза. Обраћајући се Комитету за иностране послове Сената образложио је ту важност речима: „На првом месту, ако бисмо бар могли да их извучемо из непријатељског табора и учинимо их неутралнима, био би то један корак. Ако бисмо их добили да делују као претња то би био други корак. Ако бисмо их пак добили да активно партиципирају на нашој страни, то би већ био даљи корак, и онда, наравно, ако ви дате сагласност, где би се њихов напор интегрисао са нашим то би били даљи кораки.“ Бредли је упркос британском противљењу био снажно поборник активне помоћи са снагама из околине Трста у правцу Љубљане.

Оба генерала су охрабривала своје владе и своје савезнике на даље кораке. Њихово држање било је разумљиво када се зна да је у стратешком планирању до тада губитак Аустрије и Грчке сматран потпуно извесним у случају напада са Истока, а да би одбрана Италије, укључујући Сицилију, потрајала најдуже три месеца. „Француска је била више против Тита, а САД више за Тита него остали савезници у НАТО. Британска лабуристичка влада сматрала је да је диктатор Тито, као и диктатор Франко, непожељан савезник, али амерички начелници штаба били су исто толико срећни да имају једног као и другог.“

Драматичан заокрет 1967. и одређење „природног залеђа“

Само што је примио дужност, нови државни секретар за народну одбрану Никола Љубичић морао је да одреди држање ЈНА поводом рата на Блиском истоку, и сагледа стратешке последице. На седници Опунмоћства СКЈ у ЈНА, 23. јуна 1967, изложио је погледе усаглашене са политичким врхом и на основу анализа Генералштаба. У том тренутку, Запад је процењен као главна опасност за безбедност Југославије, а као осетљиве тачке оцењени су западни фронт према Италији и онај према Грчкој:

„Овај рат је наставак стратегијске офанзиве САД које својом стратегијом посредног наступања покушавају да мењају однос снага у свету у своју корист (Вијетнам, разни пучеви по Африци, ситуација у Грчкој, па и најновија агресија на Египат). Знате да је постојао договор за напад између САД, Велике Британије и Израела. На том скупу они су се договорили о нападу.“

Озбиљност ситуације и коначно усвојено гледиште да су заиста могући локални ратови који неће прерасти у светски конфликт, значили су да се морају узети у обзир начини одбране. То ће подстаћи дискусије о даљем развоју доктрине одбране. Генерал Јоже Годомин упозорио је на велику одговорност војног врха у процени да ли смо спремни и колико, како се погрешном проценом не би дезоријентисао политички врх.

На Титову иницијативу (одлуку) због сагласности југословенских и совјетских интереса на Блиском истоку формиран је став о „природном“. Тито је био иницијатор новог приближавања и потпуног савезништва (природно залеђе) са СССР-ом и земљама Варшавског уговора. На њега је свакако утицала и ранија процена берлинске и кубанске кризе, а нова криза у Средоземљу 1967. то је учврстила. Тито процењује да је главна потенцијална претња Југославији – Запад. Почетак модернизације ЈНА на основу набавки савременог наоружања из СССР-а

Прашко ђролеће: Чехословачка 1968.

започет 1961. године је интензивније настављен. Те године Југославија је склопила уговор о великим наруџбама из СССР-а за период од 1961. до 1965, а за нека средства и после 1966. године. Тада су набављене савремене противавионске ракете, надзвучни ловци МиГ-21, нови радар, велике количине тенкова Т-55, ракетни и торпедни чамци, противоклопне ракете, инжењеријска опрема. Овај уговор следио је нови за набавке у периоду 1966–1975. Набављани су ловачки и транспортни авиони, хеликоптери, нове генерације ракета. Тада је набављено и нових 1.111 тенкова

Армија ускоро мења планове и концентрише своју пажњу на западни фронт а редукује своју мирнодопску формацију на северном и источном, као и адекватну безбедносно-обавештајну пажњу. Због овога је било оштро супротстављених гледишта на колегијуму министра одбране (на једној страни генерал Богдан Орешчанин, а на другој Раде Хамовић). Већ следеће године, опасност се јавља и с неочекиване стране.

Руководство државе и ЈНА били су затечени уласком Совјета и земаља ВУ у Чехословачку. Најдиректније и због Титове процене после повратка из посете Чехословачкој (9. до 12. август 1968) и његових разговора са Александром Дубчеком. Титов закључак свео се на изјаву да у СССР-у нема „тако кратковидих људи који би ишли на политику силе за решавање унутрашњих питања у ЧССР“. Тако је у тренутку инвазије 20/21. августа чак трећина југословенских војних обавештајаца била на годишњем одмору, укључујући војног аташеа у Прагу.

Истог дана по инвазији сазвана је седница Председништва и Извршног комитета ЦКСКЈ. На тој седници генерал Иван Гошњак, помоћник врховног команданта и бивши министар, изложио је веома песимистичан поглед у вези са пружањем отпора евентуалним будућим притисцима на Југославију. Указао је на чињеницу да се Југославија током шездесетих потпуно оријентисала на војну сарадњу са СССР-ом и своје војностратешке програме тако концепирала да се једнострано усмерила на одбрану од империјалистичких западних држава, а земље социјалистичког лагера третирао као сигурне савезнике у могућем рату. Гошњак је навео да су комплетне набавке покриване из СССР-а, да је тамо била организована и обука југословенских

официра, док су у војне објекте ЈНА долазили као војни инструктори совјетски официри. „У таквој ситуацији, сада је требало старешинском кадру ЈНА објаснити да су им бивши савезници потенцијални непријатељи, а 'империјалистички' – могући савезници.“

Два дана касније на Десетом пленуму ЦК СКЈ 23. августа 1968. Тито је дефинисао драму на следећи начин: „Треба да размислимо како да се поставимо, да хладнокрвно расуђујемо јер из ове коже не можемо ван. Јасно је да ћемо бранити свим средствима наш слободан развитак, нашу независност, ма са које стране нас угрожавали. На то морамо бити спремни. Ђаво би га знао шта ко мисли. Јер данас видимо да изненада неко

поклопи једну земљу. Наша земља се налази на врло осјетљивом географском положају. Ми смо имали залеђе у које сам вјеровао, у које сад више не вјерујем.“

Хитне испоруке наоружања неСврстаним земљама

По избијању израелско-арапског рата 1967. године Тито је дозволио прелет совјетских авиона који су носили војну помоћ за арапске земље. Сама СФРЈ је одмах по престанку дејстава послала лекове и санитетски материјал. Такође је развила живу активност код социјалистичких земаља да се арапским земљама хитно помогне у обнови арсенала. У УАР је отпутовала и висока државно-војна делегација која је имала задатак да са Насером договори модалитете помоћи. У августу одлази и сам Тито, а током те посете његов шеф кабинета води детаљније војне преговоре. У септембру египатска делегација стиже у Београд. Египту је одобрен кредит за набавку већих количина топова, камиона и остале југословенске опреме.

За време трећег египатско-израелског рата 1973. године појавила се потреба да се Египту хитно помогне у тешкој ратној техници. Адмирал Бранко Мамула добио је задатак да хитно организује поморски транспорт оклопне бригаде и друге војне опреме за Александрију. Бригада је стигла на време и била је укључена у борбу. Маршал Тито је стално био у току ове операције помоћи.

Следеће године, Југославији се, за хитну испоруку стрелачког наоружања за потребе новоформиране територијалне одбране, обратила Замбија. Некадашњу опасност из Анголе и Родезије замениле су унутрашње племенске размирице. Југословенска народна армија успешно је организовала снабдевање великом количином полуаутоматских пушака М-59 и муниције, која се пребацивала авионима Ан-12 тек набављеним из СССР-а.

Сличан случај био је и са хитним захтевом Сиримаво Бандаранаике, председнице Шри Ланке. Како би њена влада савладала побуну, тражила се помоћ у лакој наоружању и

већој количини муниције. Ратно ваздухопловство је хитно прерадио Титов ДЦ-6Б у транспортни авион и успело да пребаци тражене количине у Шри Ланку.

Западне процене понашања ЈНА

Југославија, њена међународна политика, њена унутрашња стабилност и њена армија, били су, у периоду шездесетих и седамдесетих година прошлог века, као и раније, непрестано у видокругу западних држава, које су цениле велики стратешки добитак одвајањем ове земље од источног блока. Док је педесетих спремност Запада да помогне била евидентна, а од Југославије била оберучке прихваћена, шездесетих је дошло до извесне забринутости трендовима југословенске међународне оријентације.

Према проценама западних обавештајних служби, током шездесетих СССР је постао главни снабдевач Југославије војном опремом. Почев од 1961. године најважније модерно наоружање стизало је из те земље. Средњорочни план снабдевања договорен 1965. истицао је 1970. године. Исте службе цениле су да је већ почетком 1970. Београд тежио да смањи ову зависност од СССР-а и отпочео је преговоре са Великом Британијом, Француском, Шведском, Западном Немачком и Норвешком. Контактiran је и Вашингтон. Помоћник министра

одбране генерал Иван Долничар поднео је једну ограничену листу за набавке и изразио интерес ЈНА за прихватање њених официра на обуку у америчким центрима и за друге могуће аранжмане. За потребе ЈНА већ су до средине 1971. године били набављени француски хеликоптери и шведски торпедни чамци. Вођени су преговори и око набавке ловаца *мираж*. Примећено је да је Београд показао мало интереса да набави западне тенкове, упркос чињеници да је својевремено са запада набавио, или добио, две трећине свог постојећег наоружања.

Пратећи развој одбрамбене политике СФРЈ, западни аналитичари уочавали су одређене константе у балансу између блокова и снажан утицај блискоисточне кризе 1967. на развој југословенске доктрине одбране, а посебно утицај инвазије СССР и савезника из Варшавског уговора на Чехословачку 1968. године.

У више периодичних студија о Југославији, понављала се оцена како је југословенски одбрамбени систем, развијан седамдесетих, био на трагу искустава из партизанског рата, али и последица велике забринутости која је обузела југословенско руководство после инвазије Чехословачке 1968. године. Не само у јавним наступима него и приватно, југословенски генерали су у периоду 1968–1976. тврдили да Београд Варшавски пакт види као једину озбиљну претњу својој независности. Међутим, како нотирају амерички обавештајни аналитичари, Београд „готово сигурно верује“ да је опасност од субверзивних делатности – са Запада као и са Истока – тренутно извеснија него било какав инвазиони план.

Три године после догађаја у Чехословачкој, америчке службе су својој влади сугерисале да Запад и САД могу одиграти одлучујућу улогу у југословенској будућности. Полазило се од тога да су економске везе доминантно усмерене ка Западу, а на пољу безбедности, у крајњем случају индиректно зависе о снази Запада и његовог односа према СССР-у. „Београд, мада чврсто посвећен политици несврставања, признаје да је Западна (посебно САД) економска и политичка подршка, као и војна, била одлучујућа за опстанак Југославије касних четрдесетих и почетком педесетих, те да је и данас свестан да би таква помоћ могла поново бити од виталне важности. Београд се с разлогом осећа убеђен да ће таква помоћ поново доћи“, не само из моралних разлога које Запад има већ и у његовом најбољем интересу да сачува независну и јединствену Југославију. Београд се „ипак боји да НАТО можда буде преспор у укључивању у кризу као и да међу западним државама не буде сагласности, моралне или друге, да се брани Југославија у случају совјетског напада“.

Цењено је да у случају Југославије важну компоненту представља њено настојање да ствара имиџ војне моћи и одлучности да је употреби. То је била важна компонента одбрамбене стратегије. „Традиционално, Београд тежи да остави утисак да ће снаге агресора, без обзира са које стране дођу, бити дочекане одлучним отпором. Чак, уколико агресор буде имао иницијалног успеха, сусрешће се са дуготрајним и погубним партизанским ратом.“ У покушају да усклади концепт одбране са политиком децентрализације, Београд је 1967. го-

Ми-8

МиГ-21

дине почео да разматра планове о развоју значајних формација територијалне одбране и да појачано инсистира на герилском типу рата. Иницијално, југословенско планирање подразумевало је да ће одбрана бити примарно усмерена против напада са Запада. Било је то време када су били у релативно добрим односима са Совјетима, али су их бринули догађаји у Грчкој, Италији и на Блиском Истоку. Тек са совјетском инвазијом на Чехословачку августа 1968. ова оријентација се изменила и убрзала програм реформи. У новембру је био припремљен нацрт новог војног закона, а 11. фебруара 1969. он је ступио на снагу.

Примена новог закона није ишла без проблема, али је Београд био одлучан да га спроведе. Одобрена је и сума од 40 милиона долара за набавку неопходне опреме. Измењене су границе армијских области, тако да су се оне више поклапале са републичким границама, а локално командно особље било је охрабривано на већу сарадњу са својим партнерима из територијалне одбране. Армија је добила своју аутономну партијску организацију и појављиваће се као самостални део у оквиру ЦК СКЈ.

Анализирајући изгледе Југославије после Тита, заједница америчких обавештајних служби је у септембру 1979. године поновила неке од ранијих анализа за период шездесетих. Тако је нотирано да су представници регуларне армије у почетку били јако скептични што се тиче смањења њихових одговорности у погледу одбране за рачун територијалних снага, али и смањења буџета. Овај отпор довео је до смењивања генерала Ивана Гошњака са положаја министра 1967. године, као и једног броја високих генерала који су се супротставили концепту „наоружаног народа“, тада још у разматрању.

Америчке службе су имале податке да је југословенска мобилизација у августу и септембру 1968. године била екстремно спора, конфузна и неефикасна. Ова сазнања су, по њима, потврђивале и мере самих Југословена после те и такве мобилизације. Инвазија Чехословачке и југословенски неадекватан одговор подстакли су преиспитивање одбрамбене стратегије, укључујући и планове мобилизације.

У издвојеној анализи о војним елитама у Југославији, наведено је да је од 1956. до 1968. пензионисано 26.000 официра, од чега само у 1968. години 2.400 официра и 38 генерала. Други тренд који је уочен од 1968. године, а појачан током седамдесетих, јесте све већи проценат постав-

Све значајнија улога несврстаних земаља: Јосип Броз са Насером

љања генерала на дужности у њиховим матичним републикама. Док је 1966. године од 120 највиших генералских положаја 38 посто било попуњавано појединцима рођеним у републици службовања, тај број се до 1975. повећао на 63 посто.

У истом периоду, анализом персоналних података генерала, закључено је да је пракса доминације генерала „команданата“ и даље присутна у односу на оне који су имали каријеру „команданти политичари“ и чистих „политичких официра“. У овој анализи није посебно истакнуто каквог је утицаја на каријеру највиших официра имала промоција кроз канале војне безбедности. То је разумљиво из чињенице да се до ових података најтеже могло доћи.

У истим анализама сугерише се закључак да је од необичне важности пратити држање војне елите и њених евентуалних подела јер ће ЈНА у будућности имати можда пресудан утицај за опстанак земље. Укратко се подсећа на прве пукотине 1948. године када се једна група генерала и официра одредила просовјетски. Анализа не помиње спо-

И данас у употреби: ракејни систем „Куб“

Генерал Љубичић са сарадницима

рове са „комесарском групом”, случајеве генерала Љубодрага Ђурића, Павла Јакшића, Радивоја Јовановића или неких других, али реферише о случају генерала Милоја Милојевића који је оптужио Гошњака да занемарује српске кадрове. Милојевић је оглашен националистом, и „конзервативцем” унутра ЈНА који је био повезан са генералом Отмаром Креачићем и самим Ранковићем. У овој анализи није направљена разлика између приговора који је стварно поставио Милојевић, а то је запостављање кадра из саме Србије, а не Срба уопште.

Овим аналитичарима није промакао значај контроверзи око дефинисања положаја територијалне одбране у оквиру одбрамбеног система и надлежности које је ЈНА требало да задржи. Они су то означили као контроверзе „Гошњак–Хамовић”. Занимљиво је да одступање Гошњака није повезано са случајем Александра Ранковића и Брионским пленумом већ редуковано на сукоб око стратегије одбране који се развијао од 1966. године. Такође, његово коначно пензионисање са положаја главног инспектора ЈНА 1968. године није повезано са догађајима после инвазије Чехословачке и неспремношћу ЈНА да се адекватно и брзо постави у одбрамбени положај.

Када је за начелника Генералштаба уместо Хамовића постављен генерал Шумоња, аналитичари Radio Free Europe Research истакли су битне разлике двојице генерала. Први је по њима био професионални војник који је увек обављао само командантске дужности, док је други цењен као човек партије *par excellence*. Шумоња је, поред командантских, обављао и политичке функције у рату и после рата. Посебно је иста-

кнута да је дуго година провео као шеф Титовог војног кабинета и пратио га на његовим дугим путовањима. Из тога се тумачило да је Шумоња највероватније Титов лични избор.

Нестанак СФРЈ у вртлогу грађанског рата

Последње године двадесетог века обележило је растакање СФРЈ, грађански рат и рат снага НАТО-а против Савезне Републике Југославије 1999. године. У средишту великог броја радова у којима су аналитичари, укључујући историчаре, покушавали да сагледају меру узрока и токова, налазе се анализе деловања оружаних снага и система одбране. Такође, многи су покушали да анализирају однос политичких фактора и деловања оружаних снага. Овај период није „историја” и многа питања могу само да буду постављена а у одговорима да се још увек више нагађа него што се зна. Сведочења и извори се тек прикупљају и проверавају.

Тенк Т-55

Пажљивом читаоцу бројних оновремених саопштења представника „Међународне заједнице” не може да промакне да су СФРЈ избрисали као субјект и одрекли јој право на самоодбрану. Изједначене су оружане снаге још увек међународне признате државе са снагама сецесиониста или протагониста оружане побуне. Слично ће се поновити у случају СРЈ 1998. и 1999. године. Амерички председник Клинтон приклонио се мишљењу да је рат у Словенији, Хрватској и Босни и Херцеговини изазвала „српска агресија против међународно признатих држава”. Осуда је почивала у првом реду на виђењу да Срби нису смели да донесу одлуку о употреби силе. Одласком старих експерата који су познавали Југославију, Клинтон се све више ослањао на млађи кадар.

До једне фазе сукоба у бившој СФРЈ, ЈНА је још увек представљала фактор одвраћања, међутим дневно је губила на кредибилитету, покушавала је једно време да спречи отво-

рени грађански рат на територију Хрватске прављењем тампон-зона између побуњених Срба крајишника и хрватских полицијских и паравојних снага. Тежак удар задобила је олаком и војнички неприпремљеном акцијом изласка на границе Словеније у јуну 1991. Спорост и неефикасност, уз медијске ефекте, учинили су да они који су прилагођавали кораке у приступу југословенском проблему заузму оштрије и радикалније држање.

Председник владе СРЈ Момир Булатовић сведочи да се после дејства авијације НАТО-а по Србима у Босни, реално претпостављало да би следећа мета могла бити Југославија. У то време су убрзане и осмишљаване мере за одбрану. Прикупљане су информације о начину извођења борбених дејстава снага НАТО-а, анализирани принципи употребе. У Школи националне одбране теоретски је симулиран напад НАТО-а на Југославију. Готово четири генерације највиших официра прошло је ту припрему (1995–1999). Припреме за одбрану, пише Булатовић, убрзане су после октобра 1998. године. У условима санкција тешко су се набављала и ремонтвала најосетљивија средства у ваздухопловству и другим техничким гранама. Он сведочи да се у годинама пре претњи и напада покушало са набавком ракетног система С-300. „Потегли смо старе и нове везе, укључили дипломате и бизнисмене ... Ни тајни, ни подземни канали нису дали жељени резултат. Иначе, цијена (енормно висока) није била посебан проблем. Непремостиву тешкоћу представљали су габарити. Тако велики систем није могао проћи ниједан од дебело разараћених ‘споредних канала’ ... Овај систем је Југославији требао да служи као средство одвраћања, а пошто је агресија била неизбјежна, он би постао средство озбиљног супротстављања.”

И други су сведочили о овој епизоди. Њихова компетентност се не може доводити у питање. Но, као и 1901. године, у случају немогућности да Србија набави најсавременију француску артиљерију, отвара се питање трансфера осетљиве војне технологије и питање политичке процене испоручиоца те опреме.

Амерички историчар и публициста, писац књиге „Рат у време мира“ (2003), Дејвид Халберстам на основу интервјуа са америчким државницима и војницима наводи да је пре отпочињања напада „Јељцинова влада сигнализирала савезницима да иако су Руси незадовољни због употребе оружаних снага НАТО-а против пријатељских Словена, они не би дошли да бране Београд, нити би дали Србима своје најновије пројектиле земља–ваздух који би знатно отежали ствар за НАТО”.

Асиметрични рат – Косово 1999.

Циљеви рата против Југославије 1999. далеко су од јавно прокламованих у марту те године. Промовисање нових доктрина, ревитализација НАТО-а, потврђивање кредибилитета најјаче (и једине) суперсиле, промена режима који тој сили није по вољи, били су стварни разлози агресије. Такође, тај рат био је промоција деловања суперсиле мимо процедуре у Савету безбедности УН. Било је то конфронтирање са сложеним механизмом очувања мира и безбедности и увођење платформе самосталних превентивних активности према властитој процени. Рат је довео у питање до тада добре односе САД и Русије, дошло је у једном тренутку до озбиљне заоштрености. Осим пропагандног помињања „хуманитарних разлога”, у унутрашњим расправама, они готово не постоје.

Незаобилазно је сведочење Збигњева Бжежинског, једног од архитеката спољнополитичке стратегије Клинтонове администрације, да је у току кризе и рата, у први план, уместо рушења Милошевића и доласка на Косово, стављен један други циљ: „Они су практично измењени оног дана када је бомбардовање почело. Није претерано рећи да би неуспех НАТО-а значио у исти мах и крај НАТО-а као уверљивог војног савеза и поткопао америчку водећу улогу у свету.” Нападач се, дакле, очајно борио за очување кредибилитета. То је евидентно из многих мемоара па и сведочења генерала Веслија Кларка.

Овај рат, који је односом снага нападача и нападнутог ушао у типологију асиметричног рата (Курмон, Рибникар), оставио је у наслеђе за изучавање драгоцене подстицаје за домишљање војне доктрине мале земље али и суперсиле. Дипломатија је непромишљено гурнула своју војну силу у „немогућу мисију”, под претпоставком да ће четири дана бомбардовања присилити балканског парију да се повинује диктату. Како су прогнозе омануле, у првом реду због држања Војске Југославије, суперсила и њен кредибилитет, грађен на демонстрацији из Заливског рата 1991. године, дошао је у питање. Аналитичари и савременици истичу да се унутар Алијансе тешко постигао консензус, да је војно руковођење било ограничено у слободи акције. Било је превише проблема, који су се нагло отворили продужавањем рата. Дипломатија је, на крају, морала да спасава кредибилитет војне силе коју је олако злоупотребила. ■

Неосишварена жеља: С-300

Прилог је гео књиге „Војска и дипломатија” која ускоро излази у издању Медија центра „ОДБРАНА”